

طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی:

اصول پارادایمی و روش‌های فنی

احمد محمدپور^۱

(تاریخ دریافت: ۸۸/۷/۱۸، تاریخ تصویب: ۸۹/۸/۱)

چکیده

در خلال چند دهه اخیر و به‌ویژه از سال ۱۹۹۰ به بعد، به دنبال افول نسبی پارادایم اثباتی و گسترش نسبی رویکرد تفسیری و روش‌شناسی کیفی مبتنی بر آن، در خلال دوره‌ای که به دوره جنگ‌های پارادایمی موسوم است، برخی از محققان با هدف رهاکردن علوم اجتماعی از تقابل‌های سنتی روش‌های کمی و کیفی، برای بازتعریف و مفهوم‌دهی دوباره به روش تحقیق اجتماعی تلاش کردند. با این تلاش‌ها روش‌شناسی متأخری تحت عنوان تحقیق با روش‌های ترکیبی ابداع شد که ورای مجادلات پارادایمی سنتی، بر اصول و منطق رویکرد پراگماتیسم مبتنی است. این روش بعد از شیوه‌های کمی و کیفی به عنوان جنبش روش‌شناختی سوم مطرح شده است. تحقیق با روش‌های ترکیبی عبارت است از استفاده هم‌زمان یا متوالی از هر دو روش کمی و کیفی که ضمن تلفیق هر دو روش، به ترکیب جدیدی ورای استفاده مستقل از هر یک از آن‌ها دست یافته و در عین حال منطق پارادایمی هر دو روش را نیز در نظر بگیرد.

بر این اساس، مقاله حاضر درصدد است به مطالعه انواع طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی بپردازد. با توجه به دامنه، ابعاد و ویژگی‌های وسیع و پیچیده این روش‌شناسی متأخر، محتوای مقاله عمدتاً بر نوع‌شناسی طرح‌های تحقیق کاربرد پذیر در تحقیقات ترکیبی متمرکز شده است. بنابراین ابتدا به بنیادهای پارادایم پراگماتیسم و مقایسه آن با سایر پارادایم‌های مسلط در علوم اجتماعی پرداخته می‌شود، سپس ابعاد متفاوت تحقیق با روش‌های ترکیبی و عناصر کمی و کیفی آن مورد توجه قرار می‌گیرد. در نهایت، طیفی از نوع‌شناسی‌های متداول از طرح‌های ترکیبی، معیارهای نوع‌شناسی و نیز اصول و روش‌های فنی برخی از مهم‌ترین انواع آن معرفی می‌شوند.

واژگان کلیدی: تحقیق با روش‌های ترکیبی، پراگماتیسم، اصول پارادایمی، نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی، روش‌های فنی.

مقدمه

در خلال چند دهه اخیر و به‌ویژه از ۱۹۷۰ به بعد، نگرانی‌های عمده‌ای در مورد روش علمی و مکتب عمومی اندیشه علمی اجتماعی که اصطلاحاً "فرمالیسم"^۲ (اثبات‌گرایی، پسااثبات‌گرایی و تجربه‌گرایی منطقی) خوانده می‌شود، پدید

۱. استادیار دانشگاه بوعلی‌سینا a_mohammadpur@yahoo.com

۲. Formalism

آمده است. بر همین اساس، "جنگ‌های پارادایمی"^۳ بین محققان کمی (اثبات‌گرایی و پس‌اثبات‌گرایی) و کیفی (تفسیرگرایی، انتقادگرایی، فمینیسم و پست مدرنیسم) به این امید کنار گذاشته شده است که علوم اجتماعی معاصر از تقابل روش‌شناسی‌های کمی - کیفی رهایی یابد. از این رو برخی محققان با بازخوانی تحقیقات پراگماتیست‌هایی چون پیرس، دیویی و بنتلی و با اتخاذ رویکردی نوپراگماتیستی^۴ و اجتناب از موضع‌گیری‌های تک‌پارادایمی به بازتعریف و مفهوم‌بندی دوباره اصول پارادایمی علوم اجتماعی پرداختند. پراگماتیست‌های معاصر همانند اسلاف کلاسیک خود بر سر رده مفروضات سنتی در مورد ماهیت معرفت، حقیقت و تحقیق اجتماعی اتفاق نظر دارند. آنان منتقد این باور متعارف هستند که بر اساس آن جهان واقعی را می‌توان از طریق یک روش علمی (اثباتی و یا تفسیری) شناخت. نوپراگماتیست‌ها، به‌ویژه متأثر از بنیان‌گذار پراگماتیسم، یعنی چارلز سندرس پیرس هستند که با اقتباس مفهوم "پراگماتیک"^۵ از کانت، آن را برای تفسیر و فهم جدیدی از پژوهش علمی به کار گرفت. روش علمی، یا آن طور که پیرس عنوان کرده است "روش تجربه‌محور"^۶، ماهیت همگانی^۷ حقیقت را به‌عنوان ویژگی بنیادی خود می‌پذیرد. با توجه به این مواضع، پارادایم پراگماتیسم از سوی برخی روش‌شناسان معاصر به عنوان بنیان فلسفی نوعی روش‌شناسی جدید تحت عنوان "روش‌شناسی تحقیق با روش‌های ترکیبی"^۸، مد نظر قرار گرفته است (ماکسی، ۲۰۰۳؛ بلیکی، ۲۰۰۷؛ برگمن، ۲۰۰۸؛ تدلی و تشکری، ۲۰۰۹).

بر این اساس هدف اصلی مقاله حاضر، معرفی و مطالعه طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی است. با عنایت به گستردگی ابعاد و ویژگی‌های این روش‌شناسی متأخر (نه صرفاً معاصر)، محتوای مقاله عمدتاً بر انواع طرح‌های تحقیق ترکیبی یا گزینه‌های ترکیبی در دسترس برای انجام تحقیقات ترکیبی متمرکز شده است. برای حفظ انسجام کلی بحث، ابتدا به اختصار به پی‌بندی‌های فکری پارادایم پراگماتیسم و مقایسه آن با سایر پارادایم‌های مسلط در علوم اجتماعی پرداخته می‌شود. سپس ابعاد متفاوت تحقیق با روش‌های ترکیبی و عناصر کمی و کیفی آن مورد توجه قرار می‌گیرد. در نهایت، اشکال گوناگون نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی، معیارهای نوع‌شناسی و اصول و شیوه‌های اجرای برخی از مهم‌ترین انواع آن واکاوی می‌شود.

پارادایم پراگماتیسم به مثابه بنیان فلسفی تحقیق ترکیبی

رویکرد پراگماتیسم که از سوی کسانی چون پیرس، دیویی، بنتلی و هربرت مید مطرح شد و توسعه یافت، درصدد احراز زمینه معتدلی بین جزم‌اندیشی فلسفی و شک‌گرایی، و عرضه راه‌حلی برای غلبه بر مشکلات برجسته فلسفه عمومی علم است. این رویکرد گزینه‌های تقابل‌گرای سنتی (یا این، یا آن) نظیر عقل‌گرایی^۹ در برابر تجربه‌گرایی^{۱۰}، واقع‌گرایی در برابر ایده‌آلیسم، اراده در برابر جبر، نمود در برابر واقعیت، حقایق در برابر ارزش‌ها، عینیت در برابر ذهنیت و مانند آن را رده کرده و تمایز

3. Wars of Paradigms

4. Neo-Pragmatism

5. Pragmatic

6. Experiential Method

7. Public

8. Mixed Methods Research Methodology

9. Rationalism

10. Empiricism

تاریخی - معرفتی عمومی بین شناسا^{۱۱} و شناخته^{۱۲} را با تعامل طبیعت‌گرایانه محیط - ارگانیسم فرآیند محور^{۱۳} جایگزین می‌سازد (گرین و کاراسلی، ۲۰۰۳؛ نیگلاس، ۲۰۰۴؛ تدلی و تشکری، ۲۰۰۹).

جدول ۱. مقایسه ابعاد متفاوت پارادایم‌های معاصر مسلط در علوم اجتماعی

پاراادایمها	اثبات‌گرایی	پسا‌اثبات‌گرایی	تفسیر‌گرایی / برساخت‌گرایی / طبیعت‌گرایی	تغییر بخش	پراگماتیسم
ابعاد تقابل	اثبات‌گرایی	پسا‌اثبات‌گرایی	تفسیر‌گرایی / برساخت‌گرایی / طبیعت‌گرایی	تغییر بخش	پراگماتیسم
روش‌ها	کمی	مقدمتاً کمی	کیفی	هم کمی و هم کیفی: اجتماع مشارکت‌کنندگان درگیر در تصمیمات و روش‌ها	هم کمی و هم کیفی: محققان با بهترین روش‌ها به سؤالات پاسخ می‌دهند
منطق	قیاسی - فرضیه‌ای (اصلاً استقرایی)	قیاسی - فرضیه‌ای	قیاسی	هم استقرایی و هم قیاسی - فرضیه‌ای	هم استقرایی و هم قیاسی - فرضیه‌ای
هستی‌شناسی: ماهیت واقعیت، هستی و حقیقت	رنالیسم بومی ۱۴: واقعیت به مثابه امری "واقعی" و معرفت‌پذیر، تلقی شیء‌گونه، واقعیت واحد، قابل لمس و تجربه‌پذیر	واقع‌گرایی انتقادی: وجود یک واقعیت خارجی قابل درک به‌طور ناقص و محتمل	برساخت‌گرایی: جهان معرفت‌پذیر، جهان معانی منسوب شده از سوی انسان‌هاست. نسبی‌گرایی (واقع‌گرایی چندگانه): این واقعیات برساخت شده از نظر شکل و محتوا بین افراد، گروه‌ها، و فرهنگ‌هاست	دیدگاه‌های گوناگون مرتبط با واقعیات اجتماعی؛ تبیین‌هایی که عدالت را ارتقا می‌دهند	دیدگاه‌های گوناگون مرتبط با واقعیات اجتماعی؛ تبیین‌ها در قالب نظام‌های ارزشی شخصی
معرفت‌شناسی: رابطه شناسا و شناخته؛ معرفت و توجیه آن	ثنویت‌گرایی - عینیت نتایج حقیقی، ثنویت شناسا و شناخته علوم آزمایشگاهی در جستجوی قوانین هدف: تبیین تعمیم: قوانین تغییرناپذیر "طبیعی"	غیر-ثنویت‌گرا؛ غیر-عینیت، تعامل و جدایی‌ناپذیری شناسا و شناخته علم تفسیری در جستجوی معنا هدف: درک تعمیم: قوانین موقعیتی و ایدئوگرافیک، انواع ایده‌آل	هم عینیت و هم تعادل با مشارکت‌کنندگان از سوی محققان ارج نهاده می‌شود	هم عینیت و هم تعادل با مشارکت‌کنندگان از سوی محققان ارج نهاده می‌شود	هم دیدگاه عینی و هم ذهنی، بسته به مرحله چرخه تحقیق

11. Subject
12. Object
13. Process-Oriented Environment-Organism
14. Native Realism
15. Modified Dualism

ادامه جدول ۱. مقایسه ابعاد متفاوت پارادایم‌های معاصر مسلط در علوم اجتماعی

پارادایم‌ها	اثبات‌گرایی	پسا‌اثبات‌گرایی	تفسیرگرایی / برساخت‌گرایی / طبیعت‌گرایی	تغییر بخش	پراگماتیسم
روشن‌شناسی	آزمایش‌گرایی - دستکاری ۱۶، مشاهده ج‌دایی مشاهده‌کننده - مشاهده شونده عمدتاً استقراء تکنیک‌های کمی تحلیل با "متغیرها"	آزمایش‌گرایی - دستکاری تعدیل شده	تفسیر تعامل مشاهده‌کننده - مشاهده شونده استقراء: دانش از واقعیت تحت مطالعه ظهور می‌یابد. تکنیک‌های کیفی تحلیل با "موارد"	هم آزمایشی - دستکاری و هم تفسیر	هم آزمایشی - دستکاری و هم تفسیر
ارزش‌شناسی ۱۷	فراغت ارزشی	وجود ارزش‌ها در تحقیق اما تاثیر آنها قابل کنترل است	مقید به ارزش‌ها	همه ابعاد تحقیق بوسیله عدالت راهنمایی می‌شود	اهمیت نقش ارزش‌ها در تفسیر نتایج
امکان پیوندهای علی	علل واقعی و مقدم بر معلول‌ها	علل به این معنا به طور احتمالی قابل شناسایی هستند که در خلال زمان تغییر می‌کنند، اهمیت اعتبار درونی	رابطه متقابل بین پدیده‌ها؛ تداخل علل و معلول	روابط علی که می‌بایست در درون چهارچوب عدالت اجتماعی درک شوند	روابط علی، اما در حال انتقال و دشوار جهت شناسایی، هر دو اعتبار درونی و هم باورپذیری ۱۸ مهم هستند
امکان تعمیم	تعمیم‌ها فارغ از زمان و مکان ممکن هستند (عبارات نوموتتیک ۲۰)	تعمیم‌های جهان‌شمول تعدیل شده: اهمیت اعتبار بیرونی	صرفاً فرض‌های موثر مقید به زمان و بستر ممکن هستند؛ (عبارات ایدئوگرافیک ۱۹)	(تأکید بر گزاره‌های ایدئوگرافیک؛ نتایج با جریانات نابرابری و عدالت اجتماعی پیوند می‌یابند)	(تأکید بر عبارات ایدئوگرافیک: هم اعتبار بیرونی و هم انتقال‌پذیری مهم هستند)

منبع: برگرفته از گوبا، ۱۹۹۱؛ کروتی، ۱۹۹۸؛ کوربتا، ۲۰۰۳؛ لینکلن و گوبا، ۲۰۰۵؛ نیومن، ۲۰۰۶؛ تدلی و تشکری، ۲۰۰۳ و ۲۰۰۹.

در رویکرد پراگماتیسم، دانش هم امری برساخته به لحاظ اجتماعی^{۲۱} و هم بنیانی برای واقعیت‌دنیایی تعریف می‌شود که انسان‌ها در آن تجربه و زندگی می‌کنند. از این‌رو نظریه‌ها، فقط به صورت ابزار - و نه چیز دیگری - دیده می‌شوند. این نظریه‌ها، به درجات متفاوتی "حقیقی"^{۲۲} هستند؛ یعنی به همان میزانی که می‌توانند در شناخت واقعیات مفید واقع شوند. داوری درباره کیفیت این نظریه‌ها

16. Experimental – Manipulated

17. Axiology

18. Credibility

19. Ideographic

20. Nomothetic

21. Socially Constructed

22. True

براساس کاربردپذیری^{۲۳} و پیش‌بینی‌پذیری آن‌ها در درک و شناسایی جهان اجتماعی و طبیعی صورت می‌گیرد. از این دیدگاه، هم محققان و هم مردم عادی باورها و نظرات خود را از طریق تجربه و آزمون مطالعه کرده و به آن‌چه که مؤثر واقع می‌شود، مسایل آن‌ها را حل می‌کند، به سؤالات آنان پاسخ می‌دهد و به بقای‌شان کمک می‌نماید عمل می‌کنند. رویکرد پراگماتیسم بر کثرت‌گرایی معرفتی^{۲۴} تأکید دارد و به تلفیق‌گرایی منسجم و دقیق (نظریات، رویکردها و روش‌های متفاوت و حتی متضاد) که می‌تواند مؤثر و کارآ واقع شود، معتقد است. همه مشاهدات، تجربیات، آزمون‌ها و داده‌ها تا آن‌جا که مؤثر واقع شوند، به عنوان شیوه‌های مهم درک جهان زندگی ارزیابی می‌گردند. هم‌چنین این رهیافت، بر ارزش‌گرایی در تحقیق تأکید دارد و ارزش‌های مشترک انسانی چون دموکراسی، آزادی، عدالت و ترقی را ارج می‌نهد. پارادایم پراگماتیسم یک "روش پراگماتیک"^{۲۵} ارائه می‌دهد که درصدد حل ثنویت‌گرایی‌های سنتی فلسفی و نیز ارائه گزینه‌های روش‌شناختی تلفیقی است. بر همین اساس، این پارادایم "نظریه عملی"^{۲۶} را پیشنهاد می‌دهد (تدلی و تشکری، ۲۰۰۹). جدول ۱، پارادایم‌های عمده معاصر در علوم اجتماعی را با پارادایم پراگماتیسم از ابعاد مختلف معرفتی مقایسه کرده است.

روش‌شناسی تحقیق ترکیبی

همان‌طور که گذشت، روش‌شناسی برگرفته از اصول پراگماتیسم در دوره معاصر با عنوان روش‌شناسی ترکیبی شناخته شده است. با وجود این، بررسی ادبیات پژوهشی مرتبط با تحقیق به روش‌های ترکیبی نشان می‌دهد که این روش‌ها در خلال چند دهه اخیر با عناوین متفاوتی رواج یافته‌اند. برای مثال می‌توان به پژوهش چندوجهی - چندروشی (کمپل و فیسک، ۱۹۵۹ به نقل از تدلی و تشکری، ۲۰۰۹)، ترکیب رهیافت‌های کمی و کیفی (گیلک و همکاران، ۸۹-۱۹۸۷، به نقل از تدلی و تشکری، ۲۰۰۹؛ استکلر و همکاران، ۱۹۹۲؛ به نقل از تدلی و تشکری، ۲۰۰۹)، ارتباط دادن کمی و کیفی (فیلدینگ و فیلدینگ، ۱۹۸۶، به نقل از تدلی و تشکری، ۲۰۰۹)، زاویه‌بندی روش‌شناختی (مورس، ۱۹۹۱)، پژوهش چندروش‌شناختی (هوگنتوبلر و همکاران، ۱۹۹۲)، طرح‌های چندروشی (میلز و هابرم، ۱۹۹۴)، ترکیب روش‌های کمی و کیفی (برایمن، ۱۹۸۸؛ کراسول، ۱۹۹۴؛ واسوانسون-کوفمن، ۱۹۸۶ به نقل از تدلی و تشکری، ۲۰۰۹)، مطالعات مدل ترکیبی (داتا، ۱۹۹۴ به نقل از تدلی و تشکری، ۲۰۰۹)، رهیافت چندروشی (برور و هانتر، ۲۰۰۶)، تلفیق کمی - کیفی (برانن، ۱۹۹۲؛ نیومن، ۲۰۰۶؛ کراسول و همکاران، ۲۰۰۳؛ اونوگبوزی و همکاران، ۲۰۰۳؛ برگمن، ۲۰۰۸)، روش‌های تحقیق ترکیبی (گرین و کاراسلی، ۱۹۹۷؛ تشکری و کراسول، ۲۰۰۷ و کراسول و پلانوکلازک، ۲۰۰۶) اشاره کرد.

با وجود این، استفاده گسترده از این روش‌ها و پی‌بندی‌های فلسفی - پراگماتیستی آن عمدتاً در خلال دهه اخیر صورت گرفته است (برور و هانتر، ۱۹۹۸ و ۲۰۰۶؛ کراسول و همکاران، ۲۰۰۳ و ۲۰۰۶؛ اونوگبوزی و تدلی، ۲۰۰۳؛ جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸). بر همین اساس روش‌شناسی ترکیبی به جنبش سوم روش‌شناختی موسوم شده است. از این‌رو به پیروی از تشکری و تدلی (۲۰۰۳) و تدلی و تشکری (۲۰۰۹)، می‌توان سه جنبش (یا جهت‌گیری) روش‌شناختی را به‌صورت زیر از یکدیگر تفکیک کرد:

۱- جنبش روش‌شناختی کمی: این روش‌شناسی مبتنی بر تجربه‌گرایی بیکنی است و در قالب پارادایم‌های اثبات‌گرایی و پسااثبات‌گرایی قرار می‌گیرد. روش‌های کمی و آزمایشگاهی، استفاده از داده‌های عددی و تحلیل‌های آماری از اصول اساسی این روش‌شناسی هستند. این جنبش از دوره روشنگری و پیدایش علوم اجتماعی و رفتاری تا دهه ۱۹۷۰ بر بخش عمده نظریه و روش در

23. Applicability

24. Epistemological Pluralism

25. Pragmatic Method

26. Practical Theory

علوم اجتماعی مسلط بوده است. با وجود این، در خلال چند دهه اخیر در پی انتقادات درون پارادایمی و برون پارادایمی، به نوعی افول نسبی رسیده است (هس بایبر و لیوی، ۲۰۰۴؛ دنزین و لینکلن، ۲۰۰۵).

۲- جنبش روش‌شناختی کیفی: این جنبش مبتنی بر پارادایم‌های طبیعت‌گرا/ تفسیرگرا و برساخت‌گرا است و عمدتاً به روش‌های کیفی، داده‌های متنی و تحلیل‌های روایتی علاقه‌مند است. جنبش مذکور به دنبال چرخش نظری^{۲۷} ۱۹۷۰ و افول پارادایم متعارف (اثباتی) تا دهه ۱۹۹۰ به شکوفایی نسبی رسیده و در علوم اجتماعی و رفتاری معاصر جایگاهی کلیدی دارد. از این رو، دو جنبش روش‌شناختی کمی و کیفی تفاوت‌ها و تقابلهایی دارند که عمده‌ترین این تفاوت‌ها در شکل ۱، در ابعاد مختلف مشخص شده است (تدلی و تشکری، ۱۹۹۸؛ تدلی و تشکری، ۲۰۰۹).

شکل ۱. پیوستار چند بعدی پروژه‌های تحقیقی کمی و کیفی

تحقیق کیفی	فضاهای تقابل	تحقیق کمی
فضای مفاهیم (اهداف، سؤالات و جهت‌گیری‌ها)		
سؤالات استقرایی	↔	سؤالات قیاسی
هدف ذهنی	↔	هدف عینی
درگیری ارزشی	↔	فراغت ارزشی
تفهم	↔	تأیید
اکتشافی ^{۲۹}	↔	تبیینی ^{۲۸}
فضای فرآیندهای واقعی (فضای تجربه‌ای^{۳۰})		
داده‌های روایتی	↔	داده‌های عددی
ساخت‌نیافته/ باز	↔	ساخت‌یافته/ بسته
طرح ظهور یابنده ^{۳۱}	↔	طرح از پیش برنامه‌ریزی شده
تحلیل موضوعی ^{۳۲}	↔	تحلیل آماری
نمونه هدفمند	↔	نمونه احتمالی
فضای استنباط‌ها و تبیین‌ها		
استنباط استقرایی	↔	استنباط قیاسی
استنباط‌های "ذهنی"	↔	استنباط‌های "عینی"
آکنده از ارزش	↔	فقدان ارزش
دگرگون‌ساز ^{۳۳}	↔	از نظر سیاسی بی‌تعهد
بازنمایی امیک ^{۳۵}	↔	بازنمایی اتیک ^{۳۴}
ایدئوگرافیک	↔	نوموتیک

منبع: تدلی و تشکری، ۲۰۰۹: ۹۵

27. Theoretical Turn

28. Explanatory

29. Exploratory

30. Experiential Sphere

31. Emergent Design

32. Thematic Analysis

33. Transformative

34. Etic

35. Emic

۳- جنبش روش‌شناختی ترکیبی: با توجه به تقابل‌های کمی و کیفی، جنبش سومی شکل گرفته است. این جنبش گرچه دارای تاریخچه‌ای نسبتاً طولانی است، به‌طور رسمی از دهه ۱۹۹۰ و به دنبال پایان جنگ‌های پارادایمی ظهور یافته و به ترکیب دو جهت‌گیری و جنبش روش‌شناختی کمی و کیفی می‌پردازد. این جنبش متکی بر اصول پارادایمی پراگماتیسم و تا حدی پارادایم تغییرپذیر است (کراسول، ۲۰۰۳؛ پلانوکلاک و کراسول، ۲۰۰۷). جدول زیر مواضع روش ترکیبی و مقایسه آن با مواضع کمی و کیفی برخی ابعاد متفاوت جنبش روش‌شناختی ترکیبی و ادغام عناصر کمی- کیفی آن را ارائه می‌کند.

جدول ۲. مقایسه موضع‌گیری‌های روش‌شناختی و تکنیکی کمی، کیفی و ترکیبی

مسئله عمومی	موضع‌گیری کمی	موضع‌گیری کیفی	موضع‌گیری ترکیبی
روش‌ها	روش‌های کمی	روش‌های کیفی	روش‌های ترکیبی
محققان	کمی	کیفی	روش‌شناسان ترکیبی
پارادایم‌ها	اثبات‌گرایی و پس‌اثبات‌گرایی	برساخت‌گرایی (و نحله‌های آن)	پراگماتیسم
سؤالات تحقیق	سؤالات (فرضیات) کمی	سؤالات کیفی	سؤالات ترکیبی (کمی+کیفی)
شکل داده‌ها	نوعاً، عددی	نوعاً روایتی ^{۳۶}	روایتی + عددی
نقش نظریه، منطق	مبتنی بر چارچوب مفهومی یا نظریه؛ مدل فرضیه‌ای قیاسی	نظریه زمینه‌ای؛ منطق استقرایی	هم منطق استقرایی و هم قیاسی؛ چرخه استقراء-قیاس
عبارات هدف تحقیق	بخش عمده (اما نه همه) تحقیق کمی ماهیتاً تأییدی بوده و متضمن فرضیات یا سؤالات تحقیق یا هر دو دسته است	بخش عمده (اما نه همه) تحقیق کیفی ماهیتاً اکتشافی بوده و متضمن عبارت سؤالات تحقیق است	تحقیق ترکیبی مستلزم عبارت هر دو سؤالات و فرضیات (هم اکتشافی و هم تأییدی) است.
سنت‌های طرح	تحقیق ممکن است علی، تطبیقی، همبستگی، شبه آزمایشی یا آزمایشی باشد	مردم‌نگاری، پدیدارشناسی، بیوگرافی، مطالعه موردی، نظریه زمینه‌ای	همه سنت‌های طرح از جمله طرح‌های خاص در طرح‌های ترکیبی به کار می‌روند.

ادامه جدول ۲. مقایسه موضع‌گیری‌های روش‌شناختی و تکنیکی کمی، کیفی و ترکیبی

مسئله عمومی	موضع‌گیری کمی	موضع‌گیری کیفی	موضع‌گیری ترکیبی
نمونه‌گیری	تأکید بر نمونه‌گیری احتمالی	تأکید بر نمونه‌گیری هدفمند	نمونه‌گیری ترکیبی دارای هر دو بعد هدفمندی و احتمالی است
راهبردهای	شامل همه انواع اما نوعاً	شامل همه انواع اما نوعاً	همه راهبردهای گردآوری

گردآوری داده‌ها	متضمن مشاهدات ساخت‌یافته، مصاحبه‌های بسته، پرسشنامه و آزمون‌هاست	مستلزم مشاهدات ساخت‌نیافته، مصاحبه‌های باز، گروه مرکزها و سنجه‌های غیر مصدع ^{۳۷} است	داده‌ها وارد می‌شوند
تحلیل داده‌ها	تحلیل آماری (توصیفی، استنباطی)	شامل تحلیل (تماتیک) داده‌های کیفی (راهردهای مقوله‌ای، راهبردهای بسترمند سازی ^{۳۸})	تحلیل‌های داده‌های ترکیبی هم تحلیل‌های تماتیک و هم تحلیل‌های موضوعی به علاوه تکنیک‌های تبدیل داده‌ها هستند
اعتبار یا مسایل کیفیت استنباط ^{۳۹}	اعتبار استنتاج آماری، اعتبار درونی، اعتبار سازه‌ای، و اعتبار بیرونی مورد تأکید هستند	قابلیت اعتماد، باورپذیری، انتقال پذیری، تعلق پذیری ^{۴۰} و انواع معیار سندیت ^{۴۱}	همه مسایل اعتبار و استنباط تحت عنوان کیفیت استنباط و انتقال پذیری استنباط ^{۴۲} مورد توجه قرار می‌گیرند

منبع: تدلی و تشکری، ۲۰۰۹: ۲۲

از این‌رو، روش‌شناسی ترکیبی یا تحقیق با روش‌های ترکیبی، تحقیقی است که رهیافت‌های کمی و کیفی را در قالب روش‌شناسی یک مطالعه واحد و یا یک مطالعه چندمرحله‌ای با هم ترکیب می‌کند (جانسون و اونوگبوزی، ۲۰۰۴؛ جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸). اصل بنیادین تحقیق با روش‌های ترکیبی استفاده از تکنیک‌های کمی و کیفی در مراحل از تحقیق است که می‌تواند به صورت هم‌زمان^{۴۳} یا متوالی^{۴۴} انجام گیرد، به گونه‌ای که دارای نقاط قوت مکمل و نقاط ضعف ناهم‌پوشان^{۴۵} باشد (کراسول و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۶). بر اساس این روش‌شناسی، برای تبیین و تفهم هم‌زمان پیچیدگی‌ها، ابعاد، ساختار و اشکال پدیده‌ها و واقعیات اجتماعی، استفاده از طرح‌ها، روش‌ها، نظریات و منابع داده‌ای گوناگون ضرورتی هستی‌شناختی و معرفتی است، زیرا همان‌طور که برور و هانتز (۲۰۰۶) عنوان کرده‌اند: «هیچ روشی به تنهایی کامل نیست».

با توجه به اهمیت روش‌شناسی ترکیبی و همچنین در جهت هدف اصلی مقاله که معرفی و توضیح اشکال نوع‌شناسی^{۴۶} طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی است، در ادامه مقاله به نوع‌شناسی‌های طرح تحقیق ترکیبی پرداخته می‌شود.

37. Unobtrusive Measures

38. Contextualization

39. Quality of Inference

40. Dependability

41. Authenticity

42. Inference Transferability

43. Concurrent

44. Sequential

45. Unoverlapping Weakness

46. typology

نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی

روش‌شناسان بنیان‌گذار و مدافع تحقیق ترکیبی، نوع‌شناسی‌ها یا دسته‌بندی‌های متعددی از تحقیقات ترکیبی ارائه داده‌اند. در یک نوع‌شناسی عمومی و پایه، تحقیق با روش‌های ترکیبی در دو دسته قرار می‌گیرد که عبارت‌اند از: تحقیق با روش‌های ترکیبی به صورت هم‌زمان و تحقیق با روش‌های ترکیبی به صورت متوالی.

طرح ترکیبی هم‌زمان طرحی است که در آن دو رهیافت کمی و کیفی به‌طور هم‌زمان طراحی و اجرا می‌شوند. بدین صورت که در یک پروژه تحقیقی می‌توان از هر دو روش کمی (برای مثال پیمایش پرسش‌نامه‌ای) و روش کیفی (برای مثال مردم‌نگاری میدانی) به‌طور هم‌زمان استفاده کرد. در مقابل، **طرح ترکیبی متوالی** به طرحی اطلاق می‌شود که در آن یکی از رهیافت‌ها به دنبال رهیافت دیگر طراحی و اجرا می‌شود. برای مثال، می‌توان ابتدا روش کمی را اجرا کرد و سپس به روش کیفی و یا برعکس آن عمل کرد (کراسول و پلانوکلاک، ۲۰۰۶؛ آکزین و پیرس، ۲۰۰۶؛ برگمن، ۲۰۰۸).

البته نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی بسیار متعدد و متنوع‌تر از این دو دسته کلی هستند. این تنوع و گستردگی عمدتاً ناشی از دو عامل زیر است:

الف) جزء کیفی^{۴۷} تحقیق ترکیبی: تحقیق با روش‌های ترکیبی از "طرح‌های برآینده"^{۴۸} استفاده می‌کند. طرح‌های ظهوریابنده ممکن است به موازات روش‌های گردآوری و تحلیل داده‌ها، به اشکال دیگری درآیند. به‌علاوه طرح‌های کیفی از نظر تعداد، ابعاد و مراحل، بسیار متنوع‌تر از طرح‌های کمی هستند. از این‌رو استفاده از جزء کیفی (روش‌های کیفی و ابعاد آن) به تحقیق ترکیبی تنوع و وسعت بسیار می‌بخشد.

ب) ماهیت فرصت‌گرای^{۴۹} تحقیق ترکیبی: زمانی که محققان ترکیبی به گردآوری و تحلیل داده‌های ترکیبی می‌پردازند و بدین ترتیب پروژه ترکیبی را اجرا می‌کنند، در خلال طراحی و اجرای آن، اجزا و اشکال جدیدی به این طرح‌ها اضافه می‌شود که به تنوع در این طرح‌ها و بنابراین نوع‌شناسی‌های گوناگون از آن‌ها می‌انجامد (تدلی و تشکری، ۲۰۰۹). با این حال قبل از پرداختن به این نوع‌شناسی‌های متفاوت، به ضرورت‌های نوع‌شناسی ترکیبی اشاره می‌کنیم. گرین و کاراسلی (۱۹۹۷)، کراسول^{۵۰} (۲۰۰۳)، کراسول و همکاران (۲۰۰۳)، تشکری و تدلی (۲۰۰۳)، تشکری و کراسول (۲۰۰۷) و تدلی و تشکری (۲۰۰۹) این ضرورت‌ها را چنین برشمرده‌اند:

۱- نوع‌شناسی‌های ترکیبی، طیفی از مسیرها یا انواع ایده‌آل طرح را در دسترس محققان قرار می‌دهند و به محققان کمک می‌کنند دربارهٔ چگونگی پیشبرد مطالعه ترکیبی خود تصمیم بگیرند. بر همین اساس، محققان می‌توانند بنا به علاقه، امکانات، محدودیت‌ها و ویژگی‌های خاص پروژه تحقیقی خود، از بین آن‌ها نوع مناسب را انتخاب کنند.

۲- نوع‌شناسی‌های ترکیبی به ایجاد یک زبان مشترک علمی و لغت‌شناسی مشخص و عمومی (مانند نظام علائم و اختصارات) کمک می‌کنند. این امر به انتقال نتایج ترکیبی و نیز ارزیابی کیفیت طرح‌ها به‌طور روشمند منجر می‌شود.

۳- نوع‌شناسی‌های ترکیبی به این جنبش روش‌شناختی جدید ساختار یا ساختارهای سازمانی می‌بخشد و باعث انسجام روشی و نظری آن می‌گردد، گرچه از ایجاد نوآوری و دگرگونی در آن جلوگیری نمی‌کند.

۴- نوع‌شناسی‌های ترکیبی به مشروعیت این حوزه (تحقیق با روش‌های ترکیبی) کمک می‌کند، زیرا موارد متمایزی از تحقیق کمی و کیفی به دست می‌دهد که از زوایای گوناگون با هریک از تحقیقات مستقل کمی یا کیفی متفاوت است و اصولاً

47. Qualitative Component

48. Emergent Designs

49. Opportunistic Nature

50. Creswell

طرح ترکیبی کاملاً جدیدی در دسترس محققان قرار می‌دهد.

۵- نوع‌شناسی‌های ترکیبی می‌توانند به عنوان ابزار آموزشی نیز عمل کنند، زیرا به درک و تشریح انواع، چگونگی و مراحل ترکیب‌های کمی - کیفی در طرح ترکیبی اشاره می‌کنند. به‌علاوه، محققان را قادر می‌سازند در یک یا چند طرح ترکیبی خاص مهارت یابند و به تحقیق اقدام کنند.

علاوه بر این‌ها، اکثر محققان ترکیبی (نظیر کراسول و همکاران، ۲۰۰۳؛ گرین و کاراسلی، ۱۹۸۹؛ گرین و همکاران، ۱۹۹۷؛ جانسون و اونوگبوزی، ۲۰۰۴؛ مورگان، ۱۹۹۸؛ مورس، ۱۹۹۱ و ۲۰۰۳؛ تشکری و تدلی، ۱۹۹۸ و ۲۰۰۳ و تدلی و تشکری، ۲۰۰۹) جهت نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی، معیارهایی نظیر تعداد رهیافت‌های روش‌شناختی مورد استفاده، تعداد رشته‌ها یا گام‌ها، نوع فرآیند کاربرد، ترکیب رهیافت‌ها، اولویت رهیافت روش‌شناختی، کارکردهای مطالعه پژوهشی و رویکرد نظری یا ایدئولوژیک را به‌کار برده‌اند. جدول ۳ هریک از این معیارها را به تفکیک سؤالات و طرح‌های ممکن ارائه کرده است.

جدول ۳. معیارهای به کار رفته در نوع‌شناسی‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی

معیارهای به کار رفته	این معیار به چه نوع سؤالاتی پاسخ می‌دهد؟	چه طرح‌های ممکن برای برآوردن این معیار وجود دارد؟
۱ تعداد رهیافت‌های روش‌شناختی	آیا مطالعه درگیر یک روش (کمی یا کیفی) یا هر دو روش (کمی یا کیفی) است؟	مطالعه تک روشی مطالعه روش‌های ترکیبی
۲ تعداد رشته‌ها یا گام‌ها	آیا مطالعه درگیر یک گام است یا گام‌های متعدد؟	تک رشته‌ای چندرشته‌ای
۳ نوع فرآیند کاربرد	آیا گردآوری داده‌های کمی و کیفی به‌طور متوالی یا موازی اتفاق می‌افتند؟ آیا تبدیل صورت می‌گیرد؟ آیا داده‌های کمی و کیفی در سطوح متفاوتی از تحلیل گردآوری می‌شوند؟	موازی متوالی تبدیل چندسطحی ترکیب کامل
۴ مرحله تلفیق رهیافت‌ها	آیا مطالعه صرفاً در مرحله تجربه‌ای (کمی، کیفی) یا در بین مراحل ترکیب خواهد شد؟	در همه مراحل صرفاً در درون مرحله تجربه‌ای دیگر جایگزین‌ها

ادامه جدول ۳. معیارهای به کار رفته در نوع‌شناسی‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی

معیارهای به کار رفته	این معیار به چه نوع سؤالاتی پاسخ می‌دهد؟	چه طرح‌های ممکن برای برآوردن این معیار وجود دارد؟
۵ اولویت رهیافت روش‌شناختی	آیا جزء کمی یا کیفی دارای اولویت است، یا هر دوی آنها از ابتدای مطالعه، به‌طور یکسان مهم هستند؟	کیفی + کمی کمی + کیفی کمی ← کیفی کیفی ← کمی
۶ کارکردهای مطالعه پژوهش	طرح تحقیق به چه کارکردهایی خدمت می‌کند؟	زاویه‌بندی مکملی توسعه

آغاز گسترش دیگر کارکردها			
برخی جایگزین‌های رویکرد تغییرپذیر یا دیگر رویکردها فقدان رویکرد نظری یا ایدئولوژیکی	آیا طرح در راستای یک رویکرد نظری یا ایدئولوژیکی خاص حرکت می‌کند؟	رویکرد نظری یا ایدئولوژیکی	۷

منبع: برگرفته از تشکری و تدلی، ۲۰۰۳؛ تدلی و تشکری، ۲۰۰۹

با توجه به عوامل زمینه‌ساز تنوع و گستردگی و ضرورت‌های این تنوع و گستردگی در طرح‌های ترکیبی، محققان ترکیبی نوع‌شناسی‌های متفاوتی عرضه کرده‌اند. این نوع‌شناسی‌ها از طرح‌های ترکیبی شامل موارد زیر هستند:

۱- نوع‌شناسی مورس

۲- نوع‌شناسی کراسول و کراسول و همکاران

۳- نوع‌شناسی تشکری و تدلی و تشکری و تشکری

۴- نوع‌شناسی گرین و گاراسلی

۵- نوع‌شناسی جانسون و کریستنسن

۶- نوع‌شناسی اونوگبوزی و همکاران

۷- نوع‌شناسی ماکسول و لومیس

در این میان، مقاله حاضر تنها به معرفی و ارائه چهار نوع‌شناسی اول در فهرست فوق یعنی نوع‌شناسی‌های مورس، کراسول و کراسول و همکاران، تدلی و تشکری، و گرین و کاراسلی اشاره می‌کند. سایر نوع‌شناسی‌ها عمدتاً مبتنی بر این چهار نوع‌اند یا دارای تداخل و اشتراک فراوان با آن‌ها هستند.

نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی مورس

مورس و همکارانش (۱۹۹۱ و ۲۰۰۳) طرح‌های ترکیبی هم‌زمان و متوالی را بر اساس منطق استدلال - و نه رهیافت پژوهشی - به دو دسته طرح‌های ترکیبی استقرایی و طرح‌های ترکیبی قیاسی تقسیم کرده‌اند.

الف) طرح‌های ترکیبی استقرایی: در این دسته، مورس و همکارانش چهار طرح ترکیبی به شرح زیر عرضه کرده‌اند:

۱. طرح ترکیبی هم‌زمان کیفی: ترکیب یک روش کیفی (به عنوان روش مسلط و پایه) با روش کیفی دیگر (به‌عنوان روش مکمل) به‌طور هم‌زمان. برای مثال، ترکیب روش تحلیل محتوای کیفی با روش تاریخ شفاهی به‌طور هم‌زمان و سپس ترکیب نتایج.

۲. طرح ترکیبی متوالی کیفی: ترکیب یک روش کیفی (به عنوان روش مسلط و پایه) با روش کیفی دیگر (به‌عنوان روش مکمل) به‌طور متوالی. برای مثال، اجرای روش تحلیل محتوای کیفی در مرحله نخست و سپس اجرای روش تاریخ شفاهی و در نهایت ترکیب نتایج دو روش مذکور.

۳. طرح ترکیبی هم‌زمان استقرایی^{۵۱}: ترکیب یک روش کیفی با یک روش کمی به‌طور هم‌زمان. برای مثال، ترکیب روش مردم‌نگاری میدانی با روش پیمایش پرسش‌نامه‌ای به‌طور هم‌زمان و سپس ترکیب نتایج دو روش مذکور.

51. Inductive-Concurrent Mixed Methods Design

۴. طرح ترکیبی متوالی استقرایی^{۵۲}: ترکیب یک روش کیفی با یک روش کمی به‌طور متوالی. برای مثال، ابتدا اجرای روش مردم‌نگاری میدانی و سپس اجرای روش پیمایش پرسش‌نامه‌ای و در نهایت ترکیب نتایج دو روش مذکور.

(ب) طرح‌های ترکیبی قیاسی: در این دسته، مورس و همکارانش چهار طرح ترکیبی به شرح زیر عرضه کرده‌اند:

۱. طرح ترکیبی هم‌زمان کمی: ترکیب یک روش کمی (به‌عنوان روش مسلط و پایه) با روش کمی دیگر (به‌عنوان روش مکمل) به‌طور هم‌زمان. برای مثال، ترکیب روش پیمایشی با روش آزمایشی به‌طور هم‌زمان و سپس ترکیب نتایج هر دو روش.

۲. طرح ترکیبی متوالی کمی: ترکیب یک روش کمی (به‌عنوان روش مسلط و پایه) با روش کمی دیگر (به‌عنوان روش مکمل) به‌طور متوالی. برای مثال، ابتدا اجرای روش پیمایشی و سپس اجرای روش آزمایشی و ترکیب نتایج دو روش مذکور.

۳. طرح ترکیبی هم‌زمان قیاسی^{۵۳}: ترکیب یک روش کمی با یک روش کیفی به‌طور هم‌زمان. برای مثال، ترکیب روش پیمایشی با روش مردم‌نگاری میدانی به‌طور هم‌زمان.

۴. طرح ترکیبی متوالی قیاسی^{۵۴}: ترکیب یک روش کمی با یک روش کیفی به‌طور متوالی. برای مثال، ابتدا اجرای روش پیمایشی و سپس اجرای روش مردم‌نگاری میدانی و در نهایت ترکیب نتایج دو روش مذکور (مورس و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۹۷).

نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی کراسول و کراسول و همکاران

نوع‌شناسی کراسول و همکاران (۲۰۰۳) متداول‌ترین و پرکاربردترین دسته طرح‌های ترکیبی هم‌زمان و متوالی است که بسیاری از روش‌شناسان ترکیبی (مانند نیومن و بنز، ۱۹۹۸؛ آکزین و پیرس، ۲۰۰۶؛ جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸) آن را پذیرفته‌اند. در این نوع‌شناسی هر یک از طرح‌های ترکیبی هم‌زمان و ترکیبی متوالی در سه زیرگروه یعنی طرح‌های ترکیبی هم‌زمان - زاویه‌بندی^{۵۵}، تو در تو^{۵۶}، هم‌زمان-تغییرپذیر^{۵۷}؛ و طرح‌های ترکیبی متوالی - تبیینی^{۵۸}، متوالی - اکتشافی^{۵۹} و متوالی - تغییرپذیر^{۶۰} طبقه‌بندی می‌شوند (کراسول، ۲۰۰۳؛ کراسول و همکاران، ۲۰۰۳؛ جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸). در این جا هر یک از طرح‌های مذکور به اختصار در قالب جدول ۴ معرفی و سپس نمودار گرافیکی هر یک از آن‌ها ترسیم شده است.

جدول ۴. نوع‌شناسی تطبیقی طرح‌های تحقیق ترکیبی

نوع طرح	کاربرد	اولویت	مرحله ترکیب	ملاحظات

52. Inductive-Sequential Mixed Methods Design

53. Deductive-Concurrent Mixed Methods Design

54. Deductive- Sequential Mixed Methods Design

55. Concurrent-Triangulation Mixed Methods Design

56. Concurrent-Nested Mixed Methods Design

57. Concurrent-Transformative Mixed Methods Design

58. Sequential-Explanatory Mixed Methods Design

59. Sequential-Exploratory Mixed Methods Design

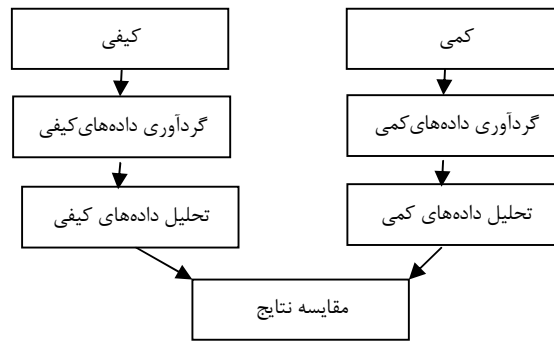
60. Sequential-Transformative Mixed Methods Design

ملاحظات	مرحله ترکیب	اولویت	کاربرد	نوع طرح
گردآوری و تحلیل همزمان داده‌های کمی و کیفی و تلفیق و مقایسه نتایج	مرحله تفسیر یا تحلیل	ترجیحاً مساوی؛ می‌تواند کمی یا کیفی باشد	گردآوری همزمان داده‌های کمی و کیفی	هم‌زمان - زاویه‌بندی
قراردادن و تحلیل داده‌های کمی در طرح کیفی یا قرار دادن و تحلیل داده‌های کیفی در طرح کمی به‌طور هم‌زمان و سپس تحلیل هر کدام به‌طور مستقل	مرحله تحلیل	کمی یا کیفی	گردآوری همزمان داده‌های کمی و کیفی	هم‌زمان - لانه‌کرده
تلفیق کمی و کیفی و سپس قرار دادن یکی از آنها در درون دیگری و تحلیل نتایج	معمولاً مرحله تحلیل، می‌تواند در مرحله تفسیر هم باشد	کمی، کیفی یا مساوی	گردآوری همزمان داده‌های کمی و کیفی	هم‌زمان - تغییرپذیر
گردآوری و تحلیل داده‌های کمی + گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی = تفسیر کل تحلیل‌ها	مرحله تفسیر	معمولاً کمی؛ می‌تواند کیفی یا مساوی هم باشد	کمی - دنبال‌شده با کیفی	متوالی - تبیینی
گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی + گردآوری و تحلیل داده‌های کمی = تفسیر کل تحلیل‌ها	مرحله تفسیر	معمولاً کیفی؛ می‌تواند کمی یا مساوی هم باشد	کیفی - دنبال‌شده با کمی	متوالی - اکتشافی
گردآوری و تحلیل داده‌های کمی + گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی و یا برعکس = تفسیر کل تحلیل‌ها	مرحله تفسیر	کمی، کیفی یا مساوی	هم کمی دنبال‌شده با کیفی و هم کیفی - دنبال‌شده با کمی	متوالی - تغییرپذیر

منبع: کراسول و همکاران، ۲۰۰۳: ۲۲۴

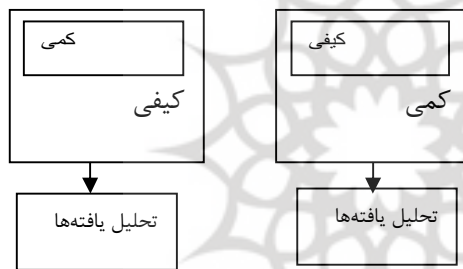
- ۱- **طرح هم‌زمان - زاویه‌بندی:** در این طرح هر دو روش کمی و کیفی به صورت هم‌زمان طراحی و اجرا می‌شوند. به این ترتیب که فرآیند گردآوری و تحلیل داده‌ها در هر یک از این روش‌ها به‌طور هم‌زمان اما جداگانه صورت می‌گیرند، سپس نتایج و تحلیل‌های کمی و کیفی با یکدیگر مقایسه و ترکیب می‌شوند.

نمودار ۱. طرح ترکیبی همزمان - زاویه بندی

۲- طرح تو در تو: در این طرح، هر دو روش کمی و کیفی به‌طور هم‌زمان طراحی و اجرا می‌شوند. سپس طرح کمی در درون طرح کیفی یا برعکس طرح کیفی در درون طرح کمی قرار می‌گیرد و یافته‌های این دو ترکیب به‌طور جداگانه مورد تحلیل و استنتاج قرار می‌گیرند.

نمودار ۲. طرح ترکیبی همزمان - تو در تو

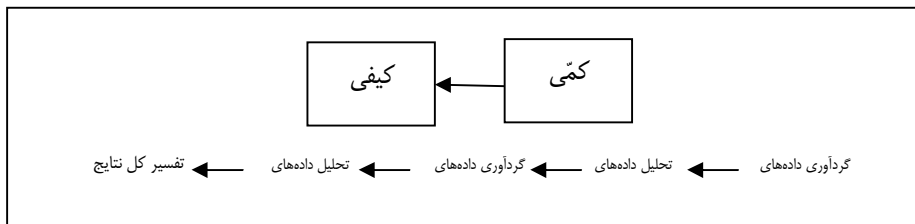
۳- طرح هم‌زمان - تغییرپذیر: در این طرح، دو روش کمی و کیفی به‌طور هم‌زمان طراحی و اجرا می‌شوند. سپس یافته‌ها و نتایج هر دو روش با یکدیگر ترکیب می‌شوند. در نهایت یکی از دو روش و نتایج آن در درون روش و نتایج دیگری قرار داده می‌شود. در این طرح ارجحیتی وجود ندارد و می‌توان هر یک از روش‌ها را به‌طور متناوب در درون دیگری قرار داد. طرح هم‌زمان - تغییرپذیر دارای عناصر هر دو طرح هم‌زمان - زاویه بندی و هم‌زمان - لانه کرده است.

نمودار ۳. طرح ترکیبی هم‌زمان - تغییرپذیر

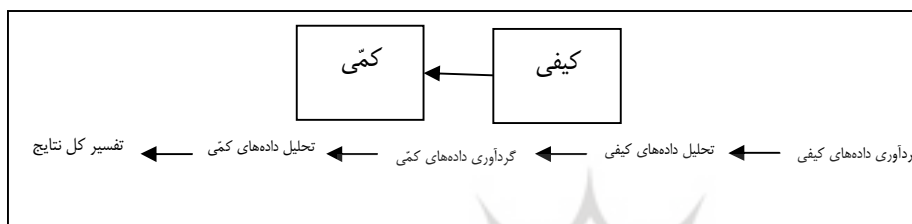
۴- طرح متوالی - تبیینی: در این‌جا در مرحله اول، داده‌های کمی گردآوری و تحلیل می‌شوند، سپس در مرحله دوم داده‌های کیفی گردآوری و تحلیل می‌شوند. در نهایت هر دو تحلیل کمی و کیفی یکجا مورد تفسیر قرار می‌گیرند.

نمودار ۴. طرح ترکیبی متوالی - تبیینی

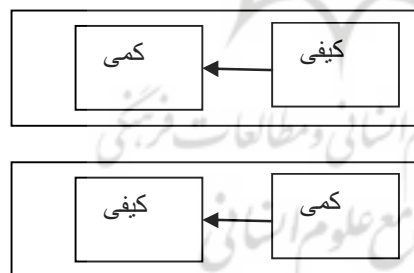
۵- **طرح متوالی - اکتشافی:** در این طرح ابتدا داده‌های کیفی گردآوری و تحلیل می‌شوند، سپس در مرحله دوم داده‌های کمی گردآوری و تحلیل می‌شوند. در نهایت، هر دو تحلیل کیفی و کمی یکجا مورد تفسیر قرار می‌گیرند.

نمودار ۵. طرح ترکیبی متوالی - اکتشافی

۶- **طرح متوالی - تغییرپذیر:** در این طرح می‌توان ابتدا داده‌های کیفی را گردآوری و تحلیل کرد و سپس به گردآوری و تحلیل داده‌های کمی پرداخت و یا برعکس. این طرح در برگزیده عناصر هر دو طرح متوالی - تبیینی و متوالی - اکتشافی است.

نمودار ۶. طرح ترکیبی متوالی - تغییرپذیر

نوع‌شناسی تشکری و تدلی: ماتریس روش‌ها - رشته‌ها^{۶۱}

در این نوع‌شناسی، تشکری و تدلی (۲۰۰۹ و ۲۰۰۳) پنج خانواده متمایز از طرح‌های ترکیبی عرضه کرده‌اند که شامل طرح‌های متوالی^{۶۲}، موازی^{۶۳} (یا هم‌زمان)، تبدیل^{۶۴}، چند سطحی^{۶۵}، و کاملاً آمیخته^{۶۶} است.

61. Methods – Strands Matrix

62. Sequential Mixed Designs

63. Parallel Mixed Designs

64. Conversion Mixed Designs

65. Multilevel Mixed Designs

قبل از ورود به نوع‌شناسی فوق، لازم است چهار اصل تصمیم‌گیری در مورد ماتریس رشته‌ها - روش‌ها در این نوع‌شناسی مورد توجه قرار گیرد.

تصمیم‌گیری اول؛ تعداد رهیافت‌های روش‌شناختی: بر اساس این اصل، ماتریس رشته‌ها - روش‌ها به‌طور مفهومی دارای سه رهیافت تحقیقی کمی، کیفی و ترکیبی است. به‌علاوه شامل طرح‌های "ناب"^{۶۷} کمی و کیفی نیز می‌باشد. در این‌جا می‌توان به طرح‌های کمی و کیفی تک روشی نیز اشاره کرد.

جعبه ۱. تعریف طرح‌های تک روشی^{۶۸} و روش‌های ترکیبی

طرح تحقیقی تک روشی: نوعی طرح تحقیق است که در آن تنها یک رهیافت کمی یا کیفی (نه هر دو) در همه مراحل تحقیق به کار می‌رود.

طرح روش‌های تحقیق ترکیبی: نوعی طرح تحقیق است که در آن رهیافت‌های کمی و کیفی (هر دو) در خلال مراحل مطالعه ترکیب می‌شوند.

تصمیم‌گیری دوم؛ تعداد رشته‌ها یا گام‌های تحقیق: آیا یک رشته در تحقیق وجود دارد یا چند رشته؟ در هر رشته چهار مرحله شامل مرحله مفهوم‌بندی، مرحله تجربه‌ای روش‌شناختی، مرحله تجربه‌ای تحلیلی و مرحله استنباطی وجود دارد. مرحله مفهوم‌بندی^{۶۹}، فضای مفاهیم (عملیات انتزاعی) از طرح مسئله تا کلیات و اهداف طرح را شامل می‌شود. مرحله تجربه‌ای^{۷۰} روش‌شناختی^{۷۱} و مرحله تجربه‌ای تحلیلی^{۷۲}، فضای روش‌ها و راهبردها، مشاهدات و عملیات واقعی را در بر می‌گیرد می‌گیرد که شامل تولید و تحلیل اطلاعات است. مرحله استنباطی^{۷۳} (فضای تبیین‌های انتزاعی و تفهیم‌ها)، شامل نظریات در حال ظهور، تبیین و استنباط است (تشکری و تدلی، ۲۰۰۳: ۶۸۱).

جعبه ۲. تعریف رشته طرح، طرح‌های تک رشته‌ای^{۷۴} و چند رشته‌ای^{۷۵}

رشته طرح تحقیق: گامی از مطالعه که شامل چهار مرحله مفهوم‌بندی، مرحله تجربه‌ای روش‌شناختی، مرحله تجربه‌ای تحلیلی و مرحله استنباطی است.

طرح تک رشته‌ای: در این نوع طرح، تنها یک گام که شامل هر چهار مرحله فوق است، به کار می‌رود.

طرح چند رشته‌ای: این طرح‌ها اغلب چندگامی هستند و بیش از یک گام در آن‌ها به کار رفته است. هر گام هر چهار مرحله از مفهوم‌بندی تا استنباط را شامل می‌شود.

66. Fully Integrated Mixed Designs

67. Pure

68. Monomethod

69. Conceptualization

70. Experiential

71. Methodological

72. Analytical

73. Inferential

74. MonoStrand

75. Multistrand

تصمیم‌گیری سوم؛ نوع فرآیند کاربرد (موازی، متوالی، تبدیل، چند سطحی و کاملاً آمیخته): محقق در این جا باید به سه سؤال پاسخ دهد که در جعبه ۳ عنوان شده‌اند.

جعبه ۳. سؤالات مربوط به نوع فرآیند کاربرد

الف) آیا گردآوری داده‌های کمی و کیفی به‌طور متوالی یا به‌طور موازی (هم‌زمان) صورت می‌گیرد؟
ب) آیا داده‌های کمی و کیفی در سطوح متفاوت تحلیل گردآوری می‌شوند؟
ج) آیا داده‌ها تبدیل می‌شوند؟
تبدیل داده^۶: تبدیل داده‌های کمی و کیفی به یکدیگر (یا دگرگون کردن داده‌ها) از طریق کمی‌سازی (میلز و هابرم، ۱۹۹۴) و کیفی‌سازی (تشکری و تدلی، ۱۹۹۸؛ سندلوسکی، ۲۰۰۳)
د) آیا گردآوری داده‌های کمی و کیفی از سطوح متفاوت در درون یک سازمان صورت می‌گیرد یا نهاد اجتماعی دیگری؟ این نوع طرح در نهادهای دارای سلسله مراتب به کار می‌رود که در آن یک سطح از تحلیل در درون سطح دیگر قرار می‌گیرد.

تصمیم‌گیری چهارم؛ مرحله ترکیب رهیافت‌ها: آیا ترکیب داده‌ها در مرحله تجربه‌ای روش‌شناختی صورت می‌گیرد، یا مرحله تجربه‌ای تحلیلی تحقیق و یا در مراحل دیگر تحقیق؟

جعبه ۴. تعریف طرح‌های پایه

طرح‌های شبه ترکیبی: در این نوع طرح‌ها دو نوع داده (کمی و کیفی) با ترکیب اندک یا بدون هیچ ترکیبی از دو نوع یافته یا استنباط از مطالعه گردآوری می‌شوند. مفهوم طرح‌های شبه آزمایشی مهم است چون به محققان کمک می‌کند مطالعاتی را که از نظر فنی ترکیبی هستند و از هر دو داده کمی و کیفی استفاده می‌کنند، از مطالعاتی که ترکیبی حقیقی هستند تشخیص دهند، چون به‌طور معنادار اجزای کمی و کیفی را در هم ادغام می‌نمایند.
طرح ترکیبی موازی: به طرحی ترکیبی اطلاق می‌شود که در آن گام‌ها (کمی، کیفی) به شکلی موازی و متقارن، خواه به‌طور هم‌زمان و خواه با اندک تفاوت زمانی صورت می‌گیرند.
طرح ترکیبی متوالی: طرحی است که گام‌های مطالعه در یک نظم زمانی رخ می‌دهند (برای مثال کمی به‌دنبال کیفی یا کیفی به‌دنبال کمی).

با توجه به مباحث فوق، تشکری و تدلی (۲۰۰۳) و تدلی و تشکری (۲۰۰۹) ماتریس روش‌ها - رشته‌ها را به صورت جدول ۵ ترسیم کرده‌اند.

جدول ۵. ماتریس روش‌ها - رشته‌ها در طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی

نوع طرح	طرح‌های تک رشته‌ای ^{۷۷}	طرح‌های چند رشته‌ای ^{۷۸}
طرح‌های تک‌روشی ^{۷۹}	سلول ۱: طرح‌های تک روشی تک رشته‌ای ^{۸۰} ۱- طرح‌های کمی سنتی ۲- طرح‌های کیفی سنتی	سلول ۲: طرح‌های تک روشی چند رشته‌ای ^{۸۱} ۱- تک روشی موازی الف) کمی + کمی ب) کیفی + کیفی ۲- تک روشی متوالی الف) کمی ← کمی ب) کیفی ← کیفی
طرح‌های روش‌های ترکیبی ^{۸۲}	سلول ۳: طرح‌های شبه-ترکیبی تک رشته‌ای ^{۸۳} ۱- طرح تبدیل تک رشته‌ای ^{۸۴}	سلول ۴: طرح‌های چندرشته‌ای روش‌های ترکیبی ^{۸۵} ۱- طرح‌های ترکیبی موازی ۲- طرح‌های ترکیبی متوالی ۳- طرح‌های ترکیبی تبدیلی ۴- طرح‌های ترکیبی چند سطحی ۵- طرح‌های ترکیبی کاملاً تلفیق شده ۶- طرح‌های چند رشته‌ای شبه ترکیبی (طرح‌های ترکیب شده صرفاً در مرحله تجربه‌ای، شامل طرح شبه ترکیبی موازی)

منبع: تشکری و تدلی، ۲۰۰۳: ۶۸۵؛ تدلی و تشکری، ۲۰۰۹: ۱۴۵

حال به توضیح هر یک از سلول‌های چهارگانه جدول ۵ پرداخته می‌شود.

۱) **طرح‌های تک‌روشی تک‌رشته‌ای** (سلول ۱ جدول ۵): این نوع طرح‌ها می‌توانند کمی باشند یا کیفی، اما هم‌زمان هر دو را دربر نمی‌گیرند. در این طرح‌ها از یک روش تحقیق واحد یا تکنیک گردآوری داده‌ها (کمی یا کیفی) استفاده می‌شود و روش‌های تحلیلی داده‌های منطبق بر آن جهت پاسخ به سؤالات طرح به کار می‌رود. بر همین اساس هر چهار مرحله نیز مبتنی بر یکی از این روش‌ها خواهد بود. این طرح‌ها ساده‌ترین طرح‌ها هستند و جزء طرح‌های کمی یا کیفی سنتی و متعارف محسوب می‌شوند، اما می‌توانند پیچیده‌تر نیز باشند، مانند طرح‌های کمی چند سطحی یا طرح‌های مردم‌نگارانه مفصل و نظایر آن (لکومت و پریسل، ۱۹۹۳؛ تشکری و کراسول، ۲۰۰۷؛ هامرسلی و آتکینسون، ۲۰۰۷).

۲) **طرح‌های تک روشی چند رشته‌ای** (سلول ۲ جدول ۵): در این طرح‌ها یک روش یا تکنیک گردآوری داده‌ها (کمی یا کیفی) و روش‌های تحلیلی منطبق بر آن جهت پاسخ به سؤالات تحقیق به کار می‌رود. این نوع طرح‌ها دو یا چند رشته را - که ممکن است کمی یا کیفی باشند اما نه هر دو - به کار گرفته و می‌توانند به صورت موازی یا متوالی اجرا شوند. همان‌طور

77. Monostrand Designs

78. Multistrand Designs

79. Monomethod Designs

80. Monomethod Monostrand Designs

81. Monomethod Multistrand Designs

82. Mixed Methods Desings

83. Quai-Mixed Monostrand Designs

84. Monostrand Conversion Design

85. Mixed Methods Multistrand Designs

که در جدول ۵ (سلول ۲) عنوان شده است، این نوع طرح‌ها دارای دو زیر طرح تک روشی موازی و تک روشی متوالی هستند.

جعبه ۵. طرح‌های تک روشی موازی و متوالی

۱- طرح تک روشی موازی: طرح تک روشی موازی به دو شیوه انجام می‌شود: الف) کمی + کمی: این طرح (همانند نوع‌شناسی مورس)، دو روش کمی را به‌طور همزمان به کار می‌گیرد که یکی از آن‌ها روش پایه و دیگری روش مکمل است، سپس نتایج با هم ترکیب می‌شوند.   ب) کیفی + کیفی: این طرح (همانند نوع‌شناسی مورس)، دو روش کیفی را به‌طور همزمان به کار می‌گیرد که یکی از آنها روش پایه و دیگری روش مکمل است، سپس نتایج با همدیگر ترکیب می‌شوند.   ۲- طرح تک روشی متوالی: طرح تک روشی متوالی نیز به دو شیوه انجام می‌شود: الف) کمی ← کیفی: در این طرح (همانند نوع‌شناسی مورس و کراسول)، ابتدا (از نظر زمانی) طرح کمی اجرا می‌شود و سپس طرح کیفی. در نهایت نتایج با همدیگر ترکیب می‌شوند.   ب) کیفی ← کمی: در این طرح (همانند نوع‌شناسی مورس و کراسول)، ابتدا (از نظر زمانی) طرح کیفی اجرا می‌شود و سپس طرح کمی. در نهایت نتایج با همدیگر ترکیب می‌شوند.

۳) طرح‌های روش‌های ترکیبی تکررشته‌ای

۳-۱) طرح‌های تکررشته‌ای روش‌های ترکیبی (سلول ۳ جدول ۵): این طرح ساده‌ترین طرح روش‌های ترکیبی است که دربرگیرنده تنها یک رشته از مطالعه است، اما هر دو اجزای کمی و کیفی را دارد. چون تنها یک نوع داده تحلیل می‌شود و یک نوع استنباط (کمی یا کیفی) به دست داده می‌شود، لذا این طرح‌ها را طرح‌های شبه ترکیبی می‌نامند.

۳-۲) طرح‌های تبدیل تکررشته‌ای: این طرح‌ها که طرح‌های تبدیل ساده^{۸۶} نیز نامیده می‌شوند، در مطالعات تکررشته‌ای به کار می‌روند که در آن‌ها سؤالات تحقیق از طریق تحلیل داده‌های دگرگون شده (کمی شده/کیفی شده) پاسخ داده می‌شوند. بعد جالب توجه این طرح‌ها آن است که به وفور در سنت‌های کمی و کیفی به کار می‌روند (هانتر و برور، ۲۰۰۳؛ مکسول و لومیس، ۲۰۰۳؛ سندلوسکی ۲۰۰۳).

۴) طرح‌های ترکیبی چندرشته‌ای چند روشی: این طرح‌ها (سلول ۴ جدول ۵) پیچیده‌ترین طرح‌های موجود در ماتریس هستند. همه این طرح‌ها دست‌کم شامل دو رشته و مبتنی بر ترکیب رهیافت‌های کمی و کیفی در درون و خلال هر سه مرحله مطالعه می‌باشند. این طرح‌ها دارای پنج نوع متفاوت هستند:

۴-۱) طرح‌های ترکیبی موازی: این طرح‌ها دست‌کم دارای دو رشته موازی و نسبتاً مستقل هستند. یکی با سؤالات، تکنیک‌های گردآوری و تحلیل‌های کمی و دیگری هم با سؤالات، تکنیک‌های گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی مرتبط است. رشته‌های کمی و کیفی جهت پاسخ به سؤالات تحقیق ترکیبی برنامه‌ریزی می‌شوند و به کار می‌روند. استنباط‌های هر کدام برای ایجاد فرا استنباط به کار می‌رود. یک فرا استنباط، استنتاج برگرفته از ترکیب استنباط‌هایی است که از رشته‌های کمی و کیفی گرفته شده‌اند. مزیت عمده این روش دنبال کردن هم‌زمان سؤالات تأییدی و اکتشافی است.

۴-۲) طرح‌های ترکیبی متوالی: در این نوع طرح‌ها حداقل دو رشته با ترتیب زمانی اجرا می‌شوند، یعنی اول کمی بعد

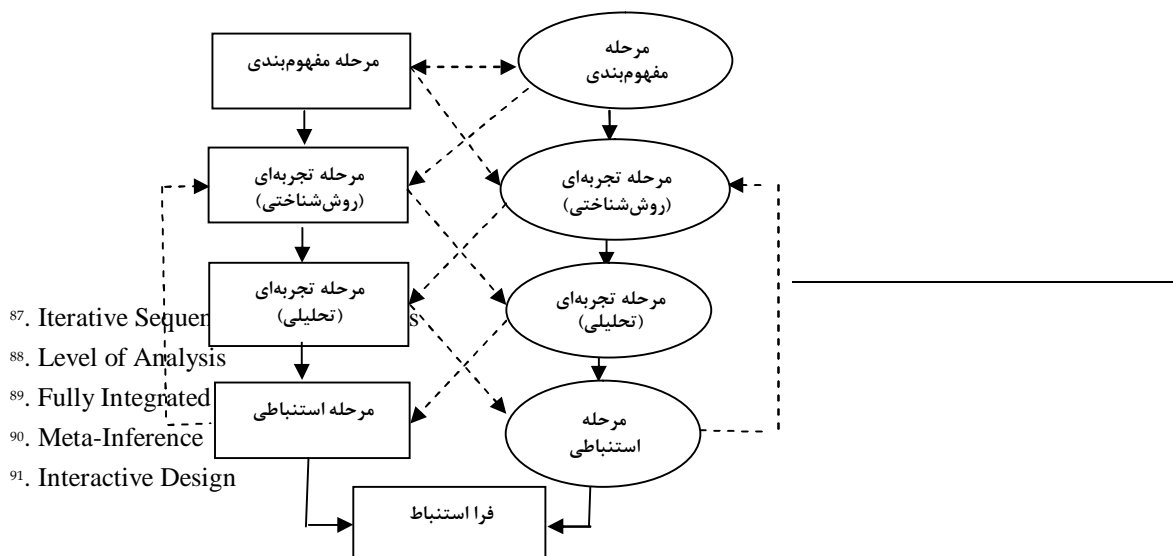
کیفی، یا اول کیفی بعد کمی. مجدداً نتایج دو مطالعه به یک فرا استنباط ختم می‌شود. این نوع طرح‌ها نیز به سؤالات استنباطی و تأییدی به‌طور زمان‌مند جواب می‌دهند. یکی از طرح‌های ترکیبی متوالی پیچیده، طرح ترکیبی متوالی تکراری^{۸۷} است.

۳-۴) طرح‌های ترکیبی تبدیل: طرح‌های ترکیبی تبدیل، طرح‌هایی هستند که در آن ترکیب رهیافت‌های کمی و کیفی زمانی صورت می‌گیرد که یک نوع از داده (کمی یا کیفی) دگرگون (کمی‌سازی یا کیفی‌سازی) شود و سپس هم به‌طور کمی و هم به‌طور کیفی تحلیل گردد. در این نوع طرح، داده‌ها با استفاده از یک روش (مثلاً کمی) گردآوری و تحلیل می‌شوند، سپس با استفاده از یک روش دیگر (مثلاً کیفی) دگرگون شده و تحلیل می‌شوند.

۴-۴) طرح‌های ترکیبی چند سطحی: در طرح‌های چند سطحی داده‌های کمی از یک "سطح از مطالعه"^{۸۸} و سپس داده‌های کیفی از سطح دیگر مطالعه، به شکل موازی یا متوالی گردآوری می‌شوند. هر دو نوع داده به‌طور هم‌زمان تحلیل می‌شود و نتایج برگرفته از آن‌ها برای ایجاد انواع چندگانه استنباط که بعداً در قالب یک فرا استنباط کلی ادغام می‌شوند، به کار می‌روند (تشکری و تدلی، ۱۹۹۸). مزیت بی‌نظیر این نوع طرح‌ها، در استفاده از ساختارهای به‌طور طبیعی لانه کرده یا سلسله‌مراتبی در درون نهادها و سازمان‌ها جهت تولید طرح‌های ترکیبی است. البته این طرح‌ها تنها در مورد داده‌ها یا ساختارهای خاصی که دارای این منطق هستند، به کار می‌رود.

۴-۵) طرح‌های ترکیبی کاملاً آمیخته^{۸۹}: این نوع طرح‌ها (نمودار ۷)، طرح‌های موازی چند رشته‌ای هستند که در آن‌ها ترکیب رهیافت‌های کمی و کیفی به شکل تعاملی (پویا، متقابل، به‌هم وابسته، تکراری) در کلیه مراحل مطالعه صورت می‌گیرد. در هر مرحله، یکی از رهیافت‌ها (مثلاً کیفی) بر دیگری (مثلاً کمی) تأثیر می‌گذارد (تشکری و تدلی، ۲۰۰۳: ۷۰۸). این نوع طرح، پیشرفته‌ترین و پویاترین الگوی ترکیبی است. در این الگو، سؤالات و فرضیات رهیافت‌های کمی و کیفی مطرح می‌شود و از طریق گردآوری و تحلیل هر دو دسته داده‌های کمی و کیفی پاسخ‌ها عرضه می‌شوند. هم‌چنین، دو نوع داده مذکور نیز ممکن است به یکدیگر تبدیل شده (کمی شود یا کیفی) و به‌طور منطبق تحلیل شوند. استنباط‌ها نیز بر مبنای نتایج تحلیل داده‌های کمی و کیفی انجام می‌گیرد و در نهایت جهت شکل‌دهی به استنباط^{۹۰} با یکدیگر ترکیب می‌شوند. از آن‌جا که این طرح امکانات هم‌زمان و متوالی را در هم ترکیب می‌کند، یک طرح تعاملی^{۹۱} قلمداد می‌شود. به عبارت دیگر، در هر مرحله از طرح، امکان تعدیل و تغییر یکی از رهیافت‌های مبتنی بر دیگری وجود دارد، مانند تغییر نوع داده‌های کیفی مبتنی بر تحلیل‌های کمی و یا برعکس.

نمودار ۷. طرح ترکیبی کاملاً تلفیق‌شده

منبع: تشکری و تدلی، ۲۰۰۳: ۶۹۰؛ تدلی و تشکری، ۲۰۰۹: ۱۵۷

نوع‌شناسی گرین و کاراسلی

گرین و کاراسلی (۱۹۸۹) نوع‌شناسی اولیه خود را بر اساس پنج معیار زاویه‌بندی^{۹۲}، تکمیلی^{۹۳}، توسعه^{۹۴}، آغاز^{۹۵} و گسترش^{۹۶} عرضه کردند. این نوع‌شناسی بیشتر در راستای تعیین هدف یا اهداف طرح ترکیبی است. بدین معنا که یک طرح ترکیبی می‌تواند جهت دستیابی به یک یا چند هدف یا معیار انجام شود. در جدول زیر این معیارها یا اهداف طرح ترکیبی ارائه شده‌اند.

جدول ۶. اهداف طرح تحقیق ترکیبی

هدف	توضیحات
زاویه‌بندی	هم‌گرایی، جمع‌بندی، و هماهنگی نتایج برگرفته از روش‌های متفاوت
تکمیلی	تفصیل، ارتقا، تشریح و روشن‌سازی نتایج برگرفته از یک روش با نتایج روش دیگر
توسعه	استفاده از نتایج یک روش جهت کمک به توسعه و رهنمون‌سازی روش دیگر
آغاز	کشف اختلال یا تناقض، ایجاد رویکردها و چارچوب‌های نو، برگرداندن سؤالات یا
گسترش	بسط دامنه تحقیق با استفاده از روش‌های متفاوت برای ابعاد تحقیقی متفاوت

گرین و کاراسلی ابعاد جدیدی را به نوع‌شناسی بازنگری شده خود (۱۹۹۷) اضافه کرده‌اند که این نوع‌شناسی اخیر در جدول زیر (عناوین برجسته) به اختصار ارائه شده است.

جدول ۷. نوع‌شناسی طرح‌های روش‌های ترکیبی از نظر گرین و کاراسلی

-
- 92. Triangulation
  - 93. Complementary
  - 94. Development
  - 95. Initiation
  - 96. Expansion

طرح	مشخصه‌های کلیدی
زاویه‌بندی	هم‌گرایی، جمع‌بندی، و هماهنگی نتایج برگرفته از روش‌های متفاوت
تکمیلی	تفصیل، ارتقا، تشریح و روشن‌سازی نتایج برگرفته از یک روش با نتایج روش دیگر
توسعه	استفاده از نتایج یک روش جهت کمک به توسعه و رهنمون‌سازی روش دیگر
آغاز	کشف اختلال یا تناقض، ایجاد رویکردها و چهارچوب‌های نو، برگرداندن سؤالات یا نتایج یک روش به سؤالات یا نتایج روش دیگر
گسترش	بسط دامنه تحقیق با استفاده از روش‌های متفاوت برای ابعاد تحقیقی متفاوت
جزء	روش‌های گردآوری داده‌ها به عنوان ابعاد جداگانه ارزیابی به کار می‌روند و سرتاسر آن متمایز باقی می‌ماند
تلفیق شده ^{۹۷}	روش‌ها در سرتاسر ارزیابی با یکدیگر تلفیق می‌شوند
تکراری ^{۹۸}	بازی‌های متقابل پویای یافته‌ها از طریق روش‌های متفاوت در سرتاسر ارزیابی ترکیب می‌شوند
جایافته یا لانه کرده ^{۹۹}	یک روش در درون دیگری قرار می‌گیرد؛ چهارچوب "تنش خلاق"
کل‌گرا ^{۱۰۰}	ترکیب خودجوش روش‌ها در سرتاسر مطالعه پژوهشی؛ حرکت به سمت یک تبیین ترکیبی از نتایج
تغییرپذیر ^{۱۰۱}	ترکیب روش‌ها برای تسخیر تعهدات ارزشی متفاوت که به بازپیکربندی دیالوگ در بین تفاوت‌های ایدئولوژیکی منتهی می‌شود

منبع: برگرفته از گرین و کاراسلی، ۱۹۹۷: ۲۴

زاویه‌بندی: هدف یک طرح ترکیبی ممکن است زاویه‌بندی باشد. به تبعیت از دنزین و لینکلن (۲۰۰۵ و ۱۹۹۴)، زاویه‌بندی عبارت است از به‌کارگیری بیش از یک منبع داده، یا یک رویکرد نظری، یا یک روش تحقیق و یا یک محقق. بر همین اساس، زاویه‌بندی دارای چهار بعد زاویه‌بندی داده‌ای، زاویه‌بندی نظری، زاویه‌بندی روشی و زاویه‌بندی محقق است. بنابراین اگر هدف طرح ترکیبی زاویه‌بندی باشد، باید ابعاد چهارگانه مذکور در طرح تحقیق منعکس گردد.

تکمیلی: در بسیاری موارد ممکن است طرح ترکیبی، جنبه مکمل داشته باشد. از این منظر، از یک روش و نتایج به‌دست آمده از آن در روش دیگر استفاده خواهد شد. در این طرح، یکی از روش‌ها اصلی است و روش دیگر جنبه تکمیلی دارد. **توسعه:** در این‌جا از نتایج یکی از روش‌ها (کمی یا کیفی) برای توسعه، هدایت و تعیین خط‌مشی روش دیگر استفاده می‌شود.

آغاز: در صورتی که هدف طرح، کشف و بررسی اختلالات و مشکلات، کشف رویکردها و رهیافت‌های جدید و نیز ترجمان و تبدیل نتایج یک روش به روش دیگر باشد، نوع طرح ترکیبی، آغاز است. **گسترش:** هدف طرح ترکیبی ممکن است گسترش باشد. در این صورت، از روش‌های متفاوت برای بسط و گسترش ابعاد پژوهشی نوظهور استفاده می‌شود.

جزء: طرح "جزء" بدان معناست که تنها ابعاد روش‌شناختی طرح با یکدیگر ترکیب شده و جهت ارزیابی مورد استفاده قرار می‌گیرند و دیگر ابعاد و راه‌حل طرح به‌طور مستقل حفظ شده و با هم ترکیب نمی‌شوند. **تلفیق‌شده:** شکل تلفیق طرح به این صورت است که همانند الگوی طرح ترکیبی کاملاً ادغام شده، همه ابعاد و زوایای کمی و کیفی به‌طور منسجم با یکدیگر تلفیق و ترکیب می‌گردد.

تکراری: منظور از طرح "تکراری" آن است که محقق ترکیبی یافته‌های برگرفته از روش‌های متفاوت کمی و کیفی را در

97. Integrated

98. Iterative

99. Embedded or nested

100. Holistic

101. Transformative

ارتباط پویا با یکدیگر قرار دهد.

جایافته - تو در تو: طرح ترکیبی جایافته یا تو در تو به این معناست که یکی از روش‌ها به تناوب در درون روش دیگر قرار گرفته و یافته‌های آن برحسب آن روش (روش میزبان) تحلیل می‌شود.

کل گرا: در طرح ترکیبی کل‌گرا، دو روش کمی و کیفی به‌طور خودجوش و خودبه‌خودی در مراحل متفاوت مطالعه با یکدیگر ترکیب می‌شوند.

تغییرپذیر: در این نوع طرح، هدف ایجاد ترکیب در بین رویکردها و ایدئولوژی‌های نظری متفاوت است.

تدلی و تشکری (۲۰۰۹: ۱۶۴-۱۶۳) هفت گام کلیدی را جهت انتخاب طرح مناسب تحقیق با روش‌های ترکیبی به محققان یادآور می‌شوند:

- لازم است از ابتدا مشخص کنید که آیا سؤالات تحقیق شما مستلزم طرح تک‌روشی است یا طرح تحقیق با روش‌های ترکیبی.
- باید آگاه باشید که شماری از انواع طرح‌های ترکیبی موجود هستند و لازم است بدانید که چطور به جزئیات مربوط به آن‌ها دست پیدا کنید.
- شما باید بهترین طرح ترکیبی در دسترس را برای مطالعه خود انتخاب کنید، اما درمی‌یابید که احتمالاً مجبورید طرح ترکیبی خاص خودتان را ایجاد کنید.
- لازم است از معیارهای مهم هر یک از نوع‌شناسی‌ها و کاربرد آن‌ها برای مطالعه خود آگاه باشید.
- باید معیارهای عمومی را قبل از انتخاب معیارهای خاصی که برای مطالعه شما مهم‌تر هستند، فهرست کنید.
- معیارهای انتخاب شده را برای طرح‌های بالقوه به کار گیرید و نهایتاً بهترین طرح تحقیق را برای خود برگزینید.
- در برخی موارد، ممکن است مجبور شوید با استفاده از انعطاف‌پذیری و خلاقیت، یک طرح تحقیق با روش‌های ترکیبی جدید ارائه دهید، زیرا هیچ طرح ترکیبی به‌ترینی برای پروژه شما، چه در آغاز آن و چه در فرآیند ظهور آن، وجود ندارد.

برآیند

به این ترتیب، در این بخش از مقاله سعی شد مهم‌ترین نوع‌شناسی‌های ارائه‌شده از طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی، یعنی چهار نوع‌شناسی متداول مورس، کراسول و همکاران، تشکری و تدلی، گرین و گاراسلی بررسی شود. از این مطالعه می‌توان چنین برداشت کرد که طرح‌های عمومی تحقیق در علوم اجتماعی و رفتاری ممکن است تک‌روشی (استفاده از یک روش) یا چند روشی (طرح‌های ترکیبی) باشند (ماتریس روش‌ها). ترکیب طرح‌ها ممکن است در یک یا چند مرحله از تحقیق صورت گیرد (ماتریس رشته‌ها، مراحل یا گام‌ها). طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی می‌توانند به سه شکل صورت گیرند: الف- ترکیب دو روش کمی با یکدیگر (یکی از آن‌ها روش پایه و دیگری مکمل)، ب- ترکیب دو روش کیفی با یکدیگر (یکی از آن‌ها روش پایه و دیگری مکمل) و ج- ترکیب دو رهیافت کمی و کیفی با هم که در واقع طرح‌های ترکیبی حقیقی مورد نظر این مقاله بودند.

ترکیب روش‌های کمی و کیفی (طرح‌های ترکیبی) از نظر زمانی ممکن است به دو صورت انجام شود: الف) به‌طور هم‌زمان یا موازی: یعنی طراحی و اجرای هم‌زمان دو روش (ب) به‌طور متوالی: یعنی طراحی و اجرای یک روش و سپس طراحی و اجرای روش دیگر. هم‌چنین بر اساس اولویت بخشی به رهیافت کمی یا کیفی در تحقیق ترکیبی، اهداف طرح ترکیبی ممکن

است تبیینی یا اکتشافی باشد. بدین ترتیب، طرح‌های ترکیبی (اعم از ترکیبی کمی، ترکیبی کیفی و ترکیبی حقیقی یا تلفیق روش‌های کمی و کیفی مورد نظر مقاله) می‌توانند در مراحل چهارگانه مفهوم‌بندی، روش‌شناختی، تحلیلی و استنباطی نیز به اشکال متفاوت با یکدیگر ترکیب شوند؛ در ماتریس رشته‌ها - روش‌ها به این موضوع پرداخته شده است. بنابراین محققان مطالعات ترکیبی می‌توانند از گزینه‌های زیر استفاده کنند:

۱- روش‌های کمی و کیفی را تحت عنوان تحقیق با روش‌های ترکیبی با هم تلفیق کنند.

۲- این کار را می‌توانند به صورت متوالی یا هم‌زمان انجام دهند.

۳- بر اساس اولویت بخشی به رهیافت‌های کمی یا کیفی، اهداف تبیینی یا اکتشافی را دنبال کنند.

۴- از هر یک از راهبردهای نوع‌شناسی چهارگانه مورس، کراسول، تشکری و تدلی و یا گرین و گاراسلی در طرح تحقیق ترکیبی خاص خود استفاده کنند.

هدف کلی این مقاله، معرفی انواع طرح‌های تحقیق ترکیبی و نیز پرداختن به اصول پارادایمی و روش‌های فنی آن بود. در این مقاله سعی شد به اختصار به بنیادهای پارادایمی روش‌شناسی ترکیبی، یعنی پارادایم پراگماتیسم، ابعاد کمی - کیفی طرح ترکیبی، انواع گوناگون نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی و نیز رویه‌های تکنیکی آن‌ها پرداخته شود. مطالب مطرح شده در مقاله مبتنی بر منابع دست اول و متأخر این حوزه بوده و تا حد امکان فضای موضوعی مقاله را پوشش داد. به علاوه تلاش شد مطالب به صورت کاربردی و عملی در قالب جداول و نمودارهای متعدد ارائه گردد، اگرچه توضیح و تفصیل هر یک از طرح‌های ترکیبی میسر نشد. در هر صورت مقاله حاضر با رویکردی پارادایمی و تکنیکی تلاش کرد روش‌شناسی ترکیبی و انواع طرح‌های آن را در دسترس محققان و علاقه‌مندان قرار دهد.

حقیقت آن است که نوشتن مقاله‌ای نسبتاً جامع و وسیع در مورد روش‌شناسی متأخری که قدمت رسمی آن به بیش از ده سال نمی‌رسد کاری بس دشوار و حساس است. به این معنا دشوار است که این روش‌شناسی اصولاً جدید بوده و دارای موضع‌گیری‌های پارادایمی تازه، بحث‌انگیز و در تقابل با پارادایم‌های متعارف، دارای ابعاد طراحی و اجرایی متفاوت با مرحله طرح مسئله تا ارائه گزارش نهایی تحقیق، دارای حوزه لغوی و ادبیات فراکمی و فراکیفی و در عین حال ترکیبی و به‌طور کلی دارای منطق نظری و روشی خاصی است. بر همین اساس نگارش مقاله‌ای در باب این روش‌شناسی جدید یا باید به اختصار به همه ابعاد طرح تحقیق ترکیبی بپردازد و یا با چشم‌پوشی از برخی ابعاد آن، بر برخی جنبه‌های دیگر متمرکز شود. حساسیت بحث از روش‌های ترکیبی نیز به این معناست که جامعه دانشگاهی علوم اجتماعی کشور عمدتاً تحت تسلط روش کمی است، گرچه در چند سال اخیر علاقه به استفاده از روش‌های تحقیق کیفی (البته به معنای تکنیکی و نه به معنای فلسفی - روش‌شناختی آن) در حال گسترش است. با وجود این، هنوز استفاده از این روش‌ها چندان مورد توجه استادان و دانشجویان نیست. بر همین اساس بحث از روش‌شناسی ترکیبی به عنوان جنبش روش‌شناختی متأخری که فراسوی جهت‌گیری‌های کمی و کیفی است و در عین حال مبتنی بر ترکیب هر دو رهیافت مذکور است، ممکن است نامعمول و مناقشه برانگیز به نظر رسد.

مقاله حاضر با در نظر گرفتن ملاحظات دشوار و حساس فوق و باتوجه به ضرورت آگاهی روزآمد جامعه دانشگاهی علوم اجتماعی کشور از تحولات و پیشرفت‌های روش‌شناختی در علوم اجتماعی و رفتاری معاصر و نیاز محققان و روش‌شناسانی به نگارش درآمده است که به دنبال نوآوری در حوزه روش هستند و روش‌های کمی یا کیفی علایق آن‌ها را تأمین نمی‌کند.

منابع

Axinn, W. G. and L. D. Pearce (2006) *Mixed Method Data Collection Strategies*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Bergman, M. M. (2008) *Advances in Mixed Methods Research: Theories and Applications*, London: Sage Publications Ltd.
- Blaikie, N. (2007) *Approaches to Social Inquiry*, Second Edition, London: Polity Press.
- Brannen, J. (1992) "Combining Qualitative and Quantitative Approaches: An Overview", J. Brannen (Eds.), *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*, pp. 3–37. Aldershot: Avebury.
- Brewer, J., and A. Hunter (1989) *Multimethod Research: A synthesis of Styles*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Brewer, J., and A. Hunter (2006) *Foundations of Multimethod Research: Synthesizing Styles*, Second Edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bryman, A (1988) *Quantity and Quality in Social Research*, London: Unwin Hyman.
- Corbetta**, P (2003) *Social Research: Theory, Methods and Techniques*, Vanderbilt University Press, Nashville.
- Creswell, J. W (2003) *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Second Edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J. W; V. L. Plano Clark; M. L. Guttman and E. E. Hanson (2003) Advanced Mixed Methods Research Design. In A.Tashakkori and C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 209–240). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J., W. and V. L Plano Clark (2006) *Designing and Conducting Mixed Methods Research*, First Edition, London: Sage Publication Inc.
- Crotty, M (1998) *The Foundations of Social Research: Meaning and Perspective in the Research Process*, London: Sage Publication.
- Denzin, N. and Y. Lincoln, (1994) *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Second Edition, London. Sage Publication Ltd.
- Denzin, N. and Y. Lincoln (2005) *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Third Edition, London. Sage Publication Ltd.
- Greene, J. C., and V. J. Caracelli (1997) Defining and Describing the Paradigm Issue in Mixed-Method Evaluation, In J. C. Greene & V. J. Caracelli (Eds.), *New Directions for Evaluation, Number 74. Advances in Mixed-Method Evaluation: The Challenges and Benefits of Integrating Diverse Paradigms*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Greene, J. C., V. J. Caracelli and W. F. Graham (1989) "Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs", *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11: 255–274.
- Greene, J. C., and V. J. Caracelli (2003) "Making Paradigmatic Sense of Mixed-Method Practice", In, A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 91–110), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Greene, J. C., V. J. Caracelli and W. F. Graham (1989) "Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs", *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11, 255–274.
- Greene, J (2007) *Mixed Methods in Social Inquiry*, Jossey-Bass Publisher.
- Guba, E (1991) *Paradigm Dialog*, Newbury Park, CA, Sage.
- Guba, E (1991) *Paradigm Dialog*, Newbury Park, CA, Sage.
- Hammersley, M. and P. Atkinson (2007) *Ethnography: Principles in Practice*, Second Edition, New York: Rutledge Press.
- Hesse-Biber, S. N. and P. Leavy (2004) *Approaches to Qualitative Research: A Reader on Theory and Practice*, London: Sage Publications.
- Hunter, A., and J. Brewer (2003) "Multimethod Research in Sociology", In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 577–594), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Johnson, R. B. and A. J. Onwuegbuzie (2004) "Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come", *Educational Researcher*, Vol. 33, No. 7, pp. 14–26.
- Johnson, B. and L. Christensen (2008) *Educational Research: Quantitative, Qualitative and Mixed Approaches*. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- LeCompte, M. D., J. Preissle, and R. Tesch (1993) *Ethnography and Qualitative Design in Educational Research*, Second Edition, San Diego: CA: Academic Press.
- Lincoln, Y. S., and E. G. Guba (2005) Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences. In N. K. Denzin, and Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 163–188). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Maxcy, S. J (2003) "Pragmatic Threads in Mixed Methods Research in the Social Sciences: The Search for Multiple Modes of Inquiry and the End of the Philosophy of Formalism", In A.Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 51–89), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Maxwell, J. A., and D. M. Loomis (2003) Mixed Methods Design: An Alternative Approach. In A.Tashakkori, and C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 241–272). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mills, M. B. and M. Huberman (1994) *Qualitative Data Analysis: Sourcebook of New Methods*, London: Sage Publications Ltd.
- Morgan, D. L (1998) "Practical Strategies for Combining Qualitative and Quantitative Methods: Applications to Health Research", *Qualitative Health Research*, 8, 362-376.

- Morse, J. M (1991) "Approaches to Qualitative- Quantitative Methodological Triangulation", *Nursing Research*, 40 (2), 120–123.
- Morse, J. and et al (2003) "Principles of Mixed Methods and Multimethod Research Design", In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 351–383). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Newman, I., and C. R. Benz (1998) *Qualitative-Quantitative Research Methodology: Exploring The Interactive Continuum*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Neuman, L (2006) *Social Research Methods: Quantitative and Qualitative Approaches*, Third Edition. London: Allyn and Bacon.
- Niglas, K (2004) *The Combined Use of Qualitative and Quantitative Methods in Educational Research*, Tallinn, Estonia: Tallinn Pedagogical University Dissertation on Social Sciences.
- Onwuegbuzie, A. J., and C. Teddlie (2003) "A Framework for Analyzing Data in Mixed Methods Research", In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 351–383). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Plano Clark, V. L. and J. W. Creswell (2007) *The Mixed Methods Reader*, Sage Publications, Inc.
- Sandelowski, M (2003) "Tables or Tableux? The Challenges of Writing and Reading Mixed Methods Studies", In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 321–350), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Tashakkori, A., and C. Teddlie (1998) *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Teddlie, C. and A. Tashakkori (2003) "Major Issues and Controversies in the Use of Mixed Method Research in Social and Behavioural Sciences", A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 351–383). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Tashakkori, A. and C. Teddlie (2003) *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*, First Edition, Sage Publication Inc.
- Tashakkori, A., and J. W. Creswell (2007a) "Exploring the Nature of Research Questions in Mixed Methods Research", *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 207–211.
- Tashakkori, A., and J. W. Creswell (2007b) "The New Era of Mixed Methods", *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 3–7.
- Teddlie, C. and A. Tashakkori (2009) *Foundations of Mixed Method Research: Integrating Quantitative and Qualitative Techniques in the Social and Behavioral Sciences*, First Edition, London: Sage Publications.
- Tashakkori, A. and C. Teddlie (2003) *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*, First Edition, Sage Publication Inc.
- Tashakkori, A., and J. W. Creswell (2007) "The New Era of Mixed Methods", *Journal of Mixed Methods Research*, 1: 3–7.